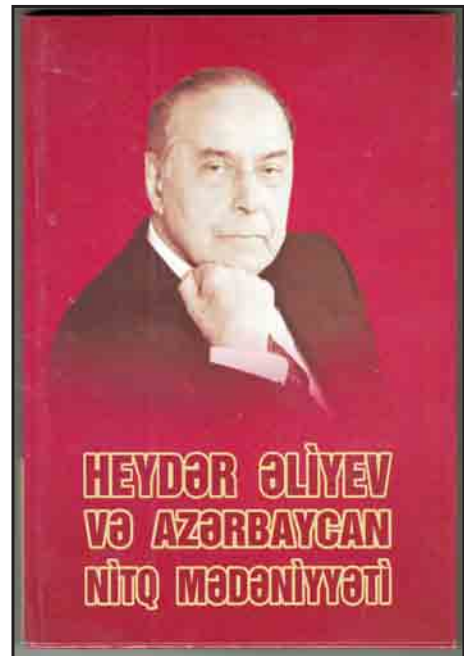

□ **“Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin AMEA-nın 70 illiyində söylədiyi çıxış gözəl nitq nümunələrindən biridir. Bu nitqdə öncə dilimizin qiyməti, rolu auditoriya üçün aydınlaşdırılır. Prezident dillə bağlı narahatlığını bildirir, dilə münasibətdə ciddi mövqə açıqlayır, ana dilimizə olan sonsuz sevgisini ortaya qoyur: “Əsrlər boyu Azərbaycan xalqını bir xalq kimi qoruyan bizim mədəniyyətimiz, incəsənətimiz, musiqimiz, xalçaçılıq sənətimiz və digər ənənələrimiz olubdur. Bizim bu sahədəki bütün fəaliyyətimizin əsasında Azərbaycan dili dayanır. Azərbaycan dili bizi bir xalq, millət kimi qoruyub.**

Əsrlər boyu biz başqa ölkələrin, imperiyaların tərkibində yaşadığımız, müstəqil olmadığımız dövrdə milli dəyərlərimizi, ana dilimizi qoruya, saxlaya bilməmişik. Ona görə, bu gün bəzi hallarda görəndə ki, dilimizə xaricdən müdaxilələr edilir və bəzi hallarda bu müdaxilələr Azərbaycanda da dəstək qazanır, bu, məni doğrudan da çox narahat edir. Azərbaycan dili o qədər zəngindir ki, heç bir xarici

dini etika, təhsil etikasını, tibbi etika, ekoloji etika, etika və siyasət, hüquqi etika” kimi fəsillərə ayırır. Maraqlıdır ki, bütün bu “etikalar”ın sadə, anlaşılıqlı bir dildə auditoriyalara çatdırılması müasir Azərbaycan dilinin imkanları hesabına araşdırılır.

Müəllif “Etika” bölməsində Aristotelin, Kantın və siyasi xadim Heydər Əliyevin etik kredolarını müqayisəli şəkildə oxucunun diqqətinə çatdırır. Elə

Heydər Əliyevin nitqlərinin yorulmaz tədqiqatçısı

kəlməyə ehtiyac yoxdur. Bir daha demək istəyirəm ki, biz əsrlər boyu dilimizi qorumuşuq. Bu gün də qorunmalıyıq. Biz Azərbaycan dilinin saflığını təmin etməliyik. Əlbəttə, bizim vətəndaşlar, xüsusilə gənc nəsəl nə qədər çox xarici dil bilsələr, o qədər yaxşıdır. Ancaq, ilk növbədə, öz ana dilini bilməlidirlər. Digər tərəfdən, imkan verməməlidirlər ki, ana dilimizə yad kəlmələr daxil olsun. Buna ehtiyac yoxdur. Ancaq biz bunu görürük. Bəzi ictimai xadimlərin, hökumət üzvlərinin çıxışlarında, bəzi televiziya verilişlərində, Milli Məclisdə eşidirəm ki, kənar kəlmələrdən istifadə edilir. Buna ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, mən bu sahədə mütəxəssis deyiləm, ancaq bir vətəndaş kimi, hesab edirəm ki, yeni kəlmələrin icad edilməsinə heç bir ehtiyac yoxdur. Lüğətimiz o qədər zəngindir ki, bunu qorusaq və gələcək nəsillərə əmanət kimi təhvil versək bu, bizim bu sahədəki ən böyük nailiyyətimiz olacaqdır”.

Prezident İlham Əliyevin yuxarıda söylədiyi fikirlər Azərbaycan Tibb Universitetinin dosenti Nağdəli Zamanovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının III cildindəki “Dil etikasını” yarım fəsilindən götürülmüşdür. Ümumilikdə 3 cildədən, 55 fəsil və yarım fəsilədən, 1500 səhifədən ibarət olan bu monoqrafiya Azərbaycan nitq mədəniyyətinin inkişafına mühüm töhfədir. Monoqrafiyanın I cildində “İstedad çərçivəyə sığmaz” adlı məqalədə ixtisasca həkim olan Nağdəli müəllimin nitqimizə olan dərin marağını əks etdirməyə çalışmışam. Sonra müəllif öz monoqrafiyasının II hissəsini təqdim edərək, tənqidi yanaşmağımı xahiş etdi. Bu dəfə “Nitqə aid həkim resepti” rəyimi çap etdirdim. Monoqrafiyanın III hissəsi isə məni bir qədər təəccübləndirdi. Bu hissədə müəllif etik və estetik məsələləri tədqiqat obyektinə çevirmişdir. Təəccübümə səbəb müəllifin müasir etikaya bu qədər bələdliyi, estetik məsələlərə siyasi nitq baxışını ortaya qoya bilmək bacarığı oldu. Həmin etik və estetik dəyərləri siyasi xadim nitqində araşdırma bir daha onun Heydər Əliyev nitqlərinə sonsuz sevgisindən, həmin fənlərə bu dərəcədə marağından xəbər verir. Əgər I hissədə Heydər Əliyevin nitqinin arxitektikasına (nitqin süjet xətti, məntiqi ardıcılıq, giriş və sonluqlar), nitqin ekspressivliyini yüksəldən ünsürlərə (nitqdə fəlsəfi fikirlər, səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, proqnozlar, poetik çalarlar), eləcə də üslublara (elmi, publisistik, məişət, dini) xüsusi diqqət yetirilmişsə, II hissədə əsas və köməkçi nitq hissələrinin, sinonimlərin və frazeoloji birləşmələrin üslubiyyət yaratması, mürəkkəb cümlənin, ritorik sualların yeri yetərincə araşdırma mövzusu olmuşdur. III hissədə isə müəllif Heydər Əliyevin şifahi nitqində etik və estetik mətnlərin auditoriyalara ünvanlanmasını dilçilik nöqtəyi-nəzərindən araşdırmışdır.

Azərbaycan xalqının əsrlərlə formalaşdırıb bu günə gətirib çıxartdığı etik dəyərlər Heydər Əliyevin dilində ciddi elmi-tədqiqata cəlb olunmuşdur. Zəngin siyasi nitqlik təcrübəsinə malik Heydər Əliyevin nitqində etik və estetik dəyərlərin araşdırılması bu yolda irəliləyən doğru atılmış mühüm addımdır. Müəllifin qeyd etdiyi kimi şifahi nitqlərdə etik və estetik mətnləri dinləyici şüuruna çatdırma bilmək Heydər Əliyev dühasına xasdır.

Tədqiqatçı bu dəyərlərin araşdırılmasında antik dövr filosoflarından üzü bəri təsəvvüf alimlərinin əsərlərində müraciət etmiş, siyasi nitqin nitqləri ilə maraqlı, monoqrafiyanı zənginləşdirən müqayisələr aparmış, insani dəyərlərin ümumbəşəri olduğunu bir daha diqqətə çatdırmış, qloballaşan dünyada milli-dini ayrı-seçkililiyin qəbul edilməzliyini ortaya qoymuşdur.

Dosent Nağdəli Zamanov etika və estetik siyasi lider nitqində haqlı olaraq ümumfəlsəfi qanunlara tabe olan ayrı-ayrı fənlər səviyyəsində təqdim edə bilib. Etik dəyərləri araşdırarkən – müasir etikanın tələblərinə uyğun olaraq monoqrafiyada Heydər Əliyevin nitqlərində “dil etikasını,

bu kredoları müəllifin apardığı təhlillərlə təqdim edirik: “Aristotelin etik kredosunda ümumetik dəyərlərə (ləyaqət, xeyirxahlıq, təhsil) xüsusi əhəmiyyət verilir. Əxlaqi təkmilləşmə yolunda insan üçün hədd olmadığını söyləyir. Kantda isə birbaşa antietik dəyərlərə (nifrət, lovğalıq, qeybət, kinayə) qarşı çıxışlar səslənir. Kantda da əxlaqdan yüksək zirvə olmadığı diqqətə çatdırılır.

Biz burada çalışdıq ki, XXI əsr insanının qarşısında duran mənəvi borcu Heydər Əliyev dilində təqdim edə bilək. Aristotel və Kantın etik kredolarından fərqli olaraq Heydər Əliyev dilində səslənən yuxarıdakı etik kredolar müasirlik baxımından seçilir, bugünkü dünya insanında etiraz yeri qoymur”.

Etik dəyərlər sırasında ədalət, dostluq kimi əxlaqi dəyərlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarında səslənən etik anlayışların, kateqoriyaların qloballaşma dövründə dərinləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır. Böyük nitqin bu sahədəki çıxışları etik dəyərlər, hüquq normaları və dövlətçilik dialektik vəhdətinin inkişafı baxımından çox vacibdir. Müəllif bu sahədə Azərbaycanın görkəmli söz sənətkarları ilə paralellər aparmaqla əsərini daha da oxunaqlı etmişdir. “Ədalət” etik dəyərindən yazarkən Nizamiyə müraciət təsadüfi deyil:

**Cahanın qəddarlığı
onsuz da bəsdir bizə,
Yalnız haqqı qoruyan
şahlar nafsadır bizə.**

Müasir etikanın müxtəlif növlərini təsnif edən müəllif buraya ekoloji, dil, dini, tibbi, hüquqi, iqtisadi etikaları, eləcə də etika və siyasət, etika və terror kimi məsələləri aid edir və bütün bu məsələlərin dilçilik baxımından, nitq baxımından izah olunması müəllifin geniş erudisiyasından xəbər verir, tədqiqatın dəyərini göstərir.

Heydər Əliyevə görə siyasi etikanın bir qolu da haqları pozulmuş ölkələrin müdafiə olunmasıdır. Hüquqi etikanın qorunması olduğu hüquqi dövlətin təməl prinsiplərini elmi-publisistik üsulla auditoriyalara ünvanlayır. Heydər Əliyevin çıxışlarında hüquqi və iqtisadi etik dəyərlər birgə səslənir. Etik dəyərlərlə şərtlənən azad, firavan həyatın əsasında iqtisadi cəhətdən güclü hüquqi dövlət dayanır. Heydər Əliyevin nitqində iqtisadi məsələlər, bu məsələlərlə bağlı insan amilinin yeri və rolu, etik münasibətlər mübahisə doğurmayacaq dərəcədə zərgər dəqiqliyi ilə seçilməsilə fərqlənir. Bunun kökündə zənnimizcə, iqtisadi etikanı kitablardan oxuyan filosof alimlərdən, təsərrüfatla məşğul olmamış, “baş girdiyən” siyasətçilərdən fərqli olaraq, Heydər Əliyevin uzun illər partiya-təsərrüfat sistemindəki təcrübəsindən doğan ideyalar dayanır.

Dövlətin qayğısı altında inkişaf tapan təhsil həmişə Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olub. Yarım fəsildə Heydər Əliyevin nitqində dilə sevgi, dil siyasəti, dil məsuliyyətlə yanaşma, dilə münasibətdə əxlaqi məsələlər, Azərbaycan auditoriyasında və soydaşlar auditoriyasında dil, Ana dilinin tədrisinə münasibət, dillə bağlı üslublar, dil varisliyi, dilə biganəlik hallarına qarşı mübarizə, təfəkkür-dil əlaqəsi və s. araşdırma mövzusu olmuşdur. “Azərbaycan dili hökm sürməlidir” – feilin lazım şəkildə işlədilmiş ifadə ilə ümummillət liderin dilə münasibəti açıqlanır.

Dillə bağlı Heydər Əliyevin müxtəlif üslubların çulğalaşdığı nitqinin şahidi oluruq. Müəllif Azərbaycan dilinin inkişafı ilə bağlı feilin lazım şəkildə – “unutmamalısan”, “bilməlisən”, “qorunmalısan”, “saxlamalısan” – istifadə etdiyi ifadələrlə auditoriyaları səfərbər edir.

Azərbaycan dilinə olan sevgiyə bağlı Heydər Əliyev öz şəxsi həyatını məişət üslubunda, auditoriyanın asan mənimsəyəcəyi bir dildə nümunə gətirir. Heydər Əliyevin dini məsələlərlə bağlı beynəlxalq konfranslardakı çıxışları, dini bayram və mərasimlərdə xalq qarşısındakı görüşləri, din xadimləri ilə rəsmi qəbullarda söhbətlər, dini minalarla aparılan, çoxsaylı məscidlərin dindarların

istifadəsinə verilməsi, ziyarətgahların xalqa qaytarılması və təmiri zamanı söylənilən dini və dini-elmi üslublu nitqləri dini araşdırmalar üçün mühüm mənbə rolunu oynayır. Müəllifin tibb sahəsində çalışması tibbi etika yarım fəsilinin daha oxunaqlı olmasını şərtləndirmişdir. Dosent Zamanov maraqlı nəticələrə gəlir: “Tibbi etika sahəsində Heydər Əliyev nitqlərinin əsas nüvəsini xalqın sağlamlığı, genofondun qorunmasına yönələn çıxışlardır; tibb ictimaiyyəti qarşısındakı nitqlərin əksəriyyəti tibbi terminologiyaya söykənən elmi üslubdadır; xəstələrə baş çəkərkən böyük natiqin nitqləri yarım məişət, yarım publisistik üslubda, ruhlandırıcı, təskinliklə dolu, nikbin ruhda auditoriyalara yönəlir. Xəstələrlə söhbət məqamlarında dini dəyərləri özündə əks etdirən modal sözlərdən – “Allaha şükürlər olsun ki”, “inşallah” – istifadə edir; “Həkim yüksək mədəniyyətə malik olmalıdır” – ifadəsi Heydər Əliyev dilində aforizm səviyyəsinə yüksəlir”.

Nağdəli müəllim özü demiş, nitqin ekspressivliyini yüksəldən estetik mətn parçalarının kifayət qədər çoxluğu tədqiqatın aparılmasına təkan verib. Məhz bu niyyətlə də III cildin II fəsilində Heydər Əliyev nitqlərində estetik dəyərlərin öyrənilməsinə qarşı miza məqsəd qoyduq. Bu zaman həmin estetik kateqoriyaları (gözəllik, faciəvilik, komiklik), həm də incəsənətin müxtəlif növləri haqqında Heydər Əliyev fikirləri araşdırılıb. Estetik zövqün inkişafında incəsənətin rolu əvəzolunmazdır ki, biz ulu öndərin tez-tez incəsənət xadimləri ilə görüşlərdə söylədiyi çıxışlar əsasında bu rolu öyrənməyə çalışdıq.

Xalqın estetik dünyagörüşünün zənginliyinin onun iqtisadi cəhətdən güclü inkişafı ilə bağlı olduğunu gözəl bilən böyük natiqin nitqlərində “iqtisadi estetika” mühüm yer tutur.

Müəllif “Estetika” bölməsində gözəllik estetik kateqoriyasını böyük natiqin dilində ən çox Azərbaycan qadınlarının bir araya gəldiyi tədbirlərdə, ölkənin gələcəyi sayılan uşaqlar və gənclər auditoriyasında, eləcə də incəsənətin müxtəlif növləri haqqında estetik zövqün özünü göstərdiyi məqamlarda səsləndirib: “Gözəllik estetik kateqoriyası barədə Heydər Əliyevin fikirləri əsasən bədii-məişət üslubunda həyata keçirilir; “Gözəllik” estetik kateqoriyası klassiklərin əsərlərindən gətirilən nümunələrlə auditoriyalara ünvanlanır; Heydər Əliyevin nitqlərində gözəllik etik dəyərlərlə (vətənpərvərlik, məğrurluq, qəhrəmanlıq, sədaqət, etibarlılıq və s.) birgədir.

Heydər Əliyevin nitqlərində incəsənət haqqında olan ümumfəlsəfi fikirləri, incəsənətə olan dövlət qayğısı, incəsənətin çoxfunksiyallığını əks etdirən məqamlar, estetik zövqün cəllanmasına yönələn nitqlər araşdırma mövzusu olmuşdur. Ayrı-ayrı incəsənət növlərinə (bədii ədəbiyyat, musiqi, rəssamlıq, memarlıq, teatr, kino) isə monoqrafiyada yarım fəsillər şəkildə yer ayrılması və bir incəsənət növünün nitqlərindəki ideyaların müqayisəsi dilçilər auditoriyasını heyranlıqda saxlayır.

Bədii ədəbiyyatın estetikadakı rolunu aydınlaşdırmaq məqsədi ilə Heydər Əliyevin bir sıra nitqləri araşdırılmışdır. Estetik zövqün formalaşmasında bədii ədəbiyyatın rolunu müəllif ulu öndərin şair və yazıçılarla bağlı tədbirlərdəki çıxışlar əsasında tədqiq etmişdir.

Düşünürəm ki, gələcəkdə Azərbaycan ədəbiyyatında etik və estetik mətnlərin tədqiqatına geniş cəlbli dünya etik və estetik dünyagörüşünün formalaşmasına xidmətdə, eləcə də bu dünyagörüşdə xalqımızın qazandığı uğurlar öz yerini tapacaq. Müəllifə bu məsuliyyətli, məsuliyyətli olduğu qədər də şərəfli yolda, eləcə də nitq mədəniyyətimizin inkişafı yolunda apardığı tədqiqat işlərində uğurlar arzulayıram.

**Adil BABAYEV,
Dövlət Dil Komissiyasının üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor**